

Instrukcja „Studia prawa kanonicznego w świetle reformy procesu małżeńskiego”. Pomoc czy bariera w procesie?

Instruction “The study of Canon Law in light of the reform of the matrimonial process”. Help or barrier in the process?

ks. dr hab. Tomasz Gałkowski CP, prof. ucz.
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID 0000-0001-9166-9516
t.galkowski@uksw.edu.pl

Streszczenie: Celem reformy procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa było skrócenie czasu oczekiwania na ostateczny wyrok. Miała temu służyć rezygnacja z II instancji, wprowadzenie *processus brevior coram episcopo* czy nawet możliwość przeprowadzenia procesu wobec tylko jednego sędziego. Poza elementami strukturalnymi papież wskazał na konieczność bliższej asystencji przez osoby bezpośrednio i pośrednio zatrudnione w szeroko pojmowaną działalność sądową. Z tym wiążą się ich kwalifikacje i znajomość prawa kanonicznego. W artykule zostały przedstawione zalety i niedociągnięcia procesu kształcenia pracowników sądownictwa przedstawione w Instrukcji „Studia prawa kanonicznego w świetle reformy procesu małżeńskiego”.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, proces małżeński, studia, ułatwienia, trudności

Abstract: The aim of the reform of the nullity of marriage process was to shorten the waiting time for the final sentence. This was to be achieved by the resignation from the second instance, the introduction of the *processus brevior coram episcopo*, or even the possibility of carrying out a trial with only one judge. Apart from structural elements, the pope indicated the need for closer assistance by persons directly and indirectly employed in broadly understood judicial activity. This is related to their qualifications and knowledge of canon law. The article presents the advantages and shortcomings of formation courses for employees of the judiciary presented in the Instruction “The Study of Canon Law in the light of the Reform of the Matrimonial Process”.

Keywords: canon law, marriage process, studies, simplifications, difficulties

Treść: Wstęp. 1. Instrukcja w procesie rewizji nauczania prawa kanonicznego. 2. Wymagania wobec osób zaangażowanych we wprowadzenie reformy prawa procesowego. 3. Ośrodki kształcenia. 4. Potwierdzenie kwalifikacji procesowych. Podsumowanie.

Wstęp

Podtytuł poniższego przedstawienia może wzbudzić zdziwienie. Należałoby go wytłumaczyć, by rozwiązać mogący pojawić się niepokój prowokowany przez związek treści dwóch tak bliskich i zależnych od siebie dokumentów wydanych przez najwyższego prawodawcę w Kościele papieża Franciszka (*Mitis Iudex Dominus Iesus*¹) oraz watykańską Kongregację Wychowania Katolickiego (*Instrukcja*²). Wyjaśniam, że powód zastosowania trochę prowokującego tematu wynika z zestawienia charakterystycznego dla reformy procesu zamiaru Franciszka przyspieszenia procedury³ prowadzącej do poznania prawdy o małżeństwie a faktyczną możliwością jego realizacji przez odpowiednie osoby, w tym wykształcone i biegłe w prawie kanonicznym.

Biegłość, znajomość, kompetencja a także praktyka sądowa z pewnością stoją po stronie zasady szybkości procesowej. Jest to powód, dla którego Franciszkowi tak bardzo zależy na odpowiednim

¹ Por. FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae *Mitis Iudex Dominus Iesus*, 15.08.2015, AAS 107 (2015), s. 958-970; tekst polski: PAPIEŻ FRANCISZEK, List apostolski motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus, reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Tarnów 2015, s. 4-45, (dalej: MIDI).

² Por. KONGREGACJA EDUKACJI KATOLICKIEJ (INSTYTUCJI STUDIÓW WYŻSZYCH), *Studia prawa kanonicznego w świetle reformy procesu małżeńskiego*. Instrukcja (29.04.2018), https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20180428_istruzione-diritto-canonico_pl.html [dostęp 31.07.2023] (dalej *Instrukcja*).

³ Por. FRANCISCUS, Adhortatio Apostolica Post-Synodalis *Amoris Laetitia*, 19.03.2016, AAS 108 (2016), nr 244, s. 409; tekst polski: *Posynodalna Adhortacja Apostolska Amoris Laetitia Ojca świętego Franciszka do biskupów, do kapłanów i diakonów, do osób konsekrowanych, do małżonków chrześcijańskich i do wszystkich wiernych świeckich o miłości w rodzinie*, Watykan 2016, nr 244, (dalej: AL): „Opieszałość procesu irytuje i nuży ludzi. Moje niedawne dwa dokumenty na ten temat [*Mitis Iudex Dominus Iesus, Mitis et misericors Iesus* – T.G.] doprowadziły do uproszczenia procedur dla ewentualnej deklaracji nieważności małżeństwa”,

wykształceniu osób zaangażowanych w procesową procedurę⁴. Nie można jednak opierać się jedynie na zagwarantowaniu odpowiedniej liczby personelu posiadającego wymagane wykształcenie i kompetencje dla jak najszybszego rozpoczęcia procedury prowadzącej ostatecznie do wydania wyroku i zakończenia procesu. W opozycji do tej zasady pojawia się inna, która dotyczy konieczności zaznajomienia się z dowodami istotnymi dla sprawy. W tym wypadku ani kompetencje, ani wiedza nie są w stanie przyspieszyć procesowej procedury.

Drugą przyczyną przesunięcia rozstrzygnięcia sporu w czasie ku bliżej nieokreślonej przyszłości jest wspomniany zamiar zadbania o odpowiednie wykształcenie osób biorących udział w samym procesie jak i w przedprocesowym, czyli duszpasterskim badaniu⁵. Zarysowany kontekst przybliży do wyjaśnienia podtytułu. Wymagania zawarte w *Instrukcji* odnoszące się do odpowiedniego wykształcenia i wiedzy osób biorących udział w procesie mogą być praktyczną przeszkodą realizacji papieskich zamierzeń odnoszących się do skrócenia procesu i czasu oczekiwania na wyrok. Z drugiej strony nie ulega wątpliwości, że mogą być równocześnie pomocą dla osób występujących w procesach, co w niniejszym opracowaniu przedstawię. Celem opracowania nie jest analiza poszczególnych rozwiązań normatywnych zawartych w *Instrukcji*, zwłaszcza tych, które dotyczą organizacji i programu studium prawa kanonicznego⁶ zgodnie z wymogami *Instrukcji*, ale uwypuklenie tych elementów, które wpływają na sformułowany w podtytule dylemat.

⁴ Por. *Amoris Laetitia* nr 244, (dalej: AL): „Wiąże się to z przygotowaniem dostatecznej liczby pracowników, duchownych i świeckich, którzy poświęciliby się priorytetowo tej służbie kościelnej”.

⁵ Por. MIDI art. 2-3, (dalej: *Zasady*).

⁶ Por. T. ROZKRUT, *Studium i studia prawa kanonicznego w służbie reform papieża Franciszka*, *Annales Canonici* 15 (2019) 2, s. 61, odróżnia „studia prawa kanonicznego na wydziałach prawa kanonicznego” od studium, czyli „systematycznego poznawania oraz zgłębiania (...) prawa kanonicznego na innych wydziałach kościelnych”.

1. Instrukcja w procesie rewizji nauczania prawa kanonicznego

Przedmiotem niniejszych uwag jest *studium* prawa kanonicznego związane z wejściem w życie przepisów reformujących proces małżeński. Poza bezpośrednimi racjami nowych uregulowań normatywnych związanych z reformą procesu małżeńskiego warto sięgnąć, by głębiej zrozumieć ich istotę, do wskazanej przez Sygnaturę Apostolską w 1996 roku sytuacji, która dotyczyła studiów prawa kanonicznego. Zaangażowanie Sygnatury doprowadziło bowiem do reformy nauczania prawa kanonicznego poprzez nowelizację przepisów zawartych w Konstytucji Apostolskiej Jana Pawła II *Sapientia christiana* z dnia 15 września 1979 roku. Kongregacja Edukacji Katolickiej ostatecznie wydała dekret *Novo Codice* dnia 2 września 2002 roku zawierający nowe normy regulujące nauczanie prawa kanonicznego, którego rozwiązania zostały następnie przyjęte w Konstytucji Apostolskiej papieża Franciszka *Veritatis gaudium* z 8 grudnia 2017 roku.

Sygnatura Apostolska w Liście z dnia 6 listopada 1996 roku skarżyła się na dużą ilość rekursów, które wpływały do niej z kurii diecezjalnych oraz kościelnych trybunałów, wskazując jednocześnie na wiele przyczyn takiego stanu rzeczy⁷. Najogólniej można stwierdzić, że Sygnatura dostrzegła brak odpowiedniego przygotowania kanonistycznego osób podejmujących zadania w ramach kościelnych struktur. Pomijając większość ze wskazanych przyczyn, zwróć uwagę jedynie na te, które posiadają odniesienie do uwag zawartych w niniejszym opracowaniu i rozwiązań przedstawionych w *Instrukcji*⁸. Sygnatura podkreśliła, że pośród przyczyn takiego stanu znajdują się również:

⁷ Por. R. SOBAŃSKI, *Uwagi o studiach prawa kanonicznego (na marginesie dekretu Kongregacji Wychowania Katolickiego z 2.9.2002 r.)*, w: J. WROCEŃSKI, B. SZEWCZUL, A. ORCZYKOWSKI (red.), *Semel Deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum*. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Julianowi Kałowskiemu MIC z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, Warszawa 2004, s. 21-31.

⁸ Szerokie omówienie Listu Sygnatury zostało przedstawione przez R. Sobańskiego oraz G. Ghirlanda, *La riforma degli studi nelle Facoltà di Diritto Canonico*, w: *Seminarium* 43 (2003) 1-2, s. 201-206.

- a. brak właściwego wykształcenia pracowników sądowych w zakresie nauk psychiatrycznych i psychologicznych, jak również w kwestiach odnoszących się do zagadnień antropologii teologicznej, których znajomość osiągnięć jest niezbędna dla osób zajmujących się sprawami małżeńskimi;
- b. mentalność świecka osób podejmujących studia z prawa kanonicznego, które wcześniej ukończyły studia z zakresu prawa świeckiego;
- c. brak odpowiedniej formacji teologicznej koniecznej dla właściwego zrozumienia prawa kanonicznego.

Powyższe przyczyny wraz z wieloma innymi wskazanymi przez Sygnaturę wpłynęły ostatecznie na wydłużenie studiów prawa kanonicznego do pięciu lat. Można przyjąć, że osoby je kończące posiadają (przynajmniej powinny posiadać zgodnie z programem nauczania) odpowiednią wiedzę uprawniającą do podejmowania zadań o charakterze procesowym w materii tak delikatnej, jaką stanowią sprawy małżeńskie.

Wydłużenie studiów prawniczych, z niewątpliwymi zaletami tego zamierzenia, spowodowało jednocześnie dostrzegalne zagrożenia dla ich istnienia czy kontynuacji, które od samego początku były dostrzegane. Są to problemy posiadające charakter praktyczny. Wydłużenie studiów (z dwóch do pięciu lat) może zniechęcać osoby świeckie do ich podejmowania, zwłaszcza gdy ukończyły studia prawnicze. To jest kolejnych pięć lat studiów celem osiągnięcia stopnia naukowego pozwalającego na podjęcie urzędów i zadań w Kościele. Kongregacja sygnalizuje w *Instrukcji* dostrzegalny problem w perspektywie duszpasterstwa rodzin, małżeństw i procesów małżeńskich stwierdzając, iż „czynnik ten zwiększa złożoność problemu zorganizowania i zarządzania studiami (...) i z tego powodu, wymaga głębszego rozpatrzenia”⁹. Wydając *Instrukcję* wychodzi naprzeciw zaleceniom Franciszka, potrzebom procedury sądowej w szerokim znaczeniu, ale pragnie również wzbudzić ponowne zainteresowanie studium prawa kanonicznego niezależnie od pełnego cyklu studiów prowadzącego

⁹ *Instrukcja*, pkt. 1.

do uzyskania tytułu akademickiego¹⁰. Znamiennym pozostaje tytuł Instrukcji, który mówi o studiach prawa kanonicznego, a nie o jakiś kursach bezpośrednio związanych z procesem małżeńskim.

Z wydłużeniem okresu studiów związane są kwestie ekonomiczne tak dla studentów jak i dla samych wydziałów, które ze względu na zwiększoną ilość wykładanych zagadnień potrzebują większej liczby opłacanych pracowników. Wśród negatywnych efektów reformy nauczania prawa kanonicznego obserwuje się zjawisko zmniejszającej się liczby osób podejmujących dalsze studia o charakterze badawczym kończące się doktoratem¹¹.

Uwagi Sygnatury dotyczą nauczania (studiów) prawa kanonicznego na wydziałach prawa kanonicznego, których ukończenie związane jest z uzyskaniem kościelnego licencjatu czy też z kontynuacją studiów o charakterze badawczym zmierzających do osiągnięcia stopnia doktora. Studenci zazwyczaj podejmują te studia w perspektywie obowiązków, które będą im powierzane w diecezjach czy sądach. Osiągnięty stopień licencjata uprawnia bowiem do podjęcia wielu urzędów i zadań, dla pełnienia których ów stopień jest wymagany. Ku temu zmierzała reforma nauczania, tak by przygotować i wykształcić osoby do pełnienia powierzonych funkcji. Takie są rzeczywiste potrzeby Kościołów partykularnych, które bardziej niż doktorów prawa kanonicznego potrzebują pracowników umiejętnie korzystających z posiadanej wiedzy.

Pięcioletni okres studiów prawa kanonicznego daje podstawy do podejmowania urzędów kościelnych tam, gdzie jest wymagany odpowiedni tytuł. W zreformowanym procesie małżeńskim odpowiednie zadania mogą być podejmowane także przez inne osoby, których funkcje nie zostały przewidziane przez normy prawa kanonicznego. Nie są zatem zobowiązane do ukończenia całości studiów prawa

¹⁰ Por. B. ESPOSITO, *La Costituzione Apostolica Veritatis gaudium e le sue Norme applicative; Istruzione Gli studi di Diritto Canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale*, *Ius Canonicum* 60 (2020), s. 120-121.

¹¹ Por. G. GHIRLANDA, *La riforma degli studi nelle Facoltà di Diritto Canonico*, s. 208-209.

kanonicznego. Ich rola i funkcje zawarte w reformie wymagają jednak koniecznego przygotowania, tym bardziej że funkcje i zadania osoby te powinny pełnić priorytetowo. Z tego względu Kongregacja wydała *Instrukcję*, w której odnosi się do nowych funkcji osób zaangażowanych we wprowadzenie bieżącej reformy prawa procesowego (pkt. 2) oraz wskazuje na nowe możliwe kursy kształcenia w różnych ośrodkach, których ukończenie umożliwia podjęcie funkcji w zreformowanym procesie małżeńskim (pkt. 3). W punkcie 4. zostały przedstawione normy odnoszące się do istniejących przepisów ustawowych.

Instrukcja nie stanowi prawa. Nie zmienia również tego, co jest zawarte zarówno w Kodeksie Prawa Kanonicznego jak również w Konstytucji Apostolskiej *Veritatis gaudium*¹² oraz w Zasadach proceduralnych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa dołączonych do *Mitis Iudex Dominus Iesus*. *Instrukcja* jest źródłem norm, które całkowicie podporządkowane są obowiązującym przepisom ustaw. Jej cechą jako podporządkowanej ustawie jest to, że zachowując *ratio* ustawy proponuje formy normatywne, które wyjaśniają, rozwijają, określają racje do uwzględnienia przy ich stosowaniu przez tych, którzy są odpowiedzialni za wprowadzanie ustaw w życie w konkretnych sytuacjach. Kongregacja w *Instrukcji* „wskazuje (...) niektóre ogólne cele, które należy uwzględnić w perspektywie przygotowania personelu odpowiedniego do procedury sądowej:

- rozważyć wymogi zróżnicowanej formacji dla działalności sądowej w trybunałach kościelnych i dla działań przedprocesowych, przynajmniej konsultacji na trzecim poziomie;
- przygotować normy, które wskażą biskupom, trybunałom oraz instytucjom akademickim, korzystne ukierunkowania dla kształcenia tych, którzy zajmują się konsultacją na pierwszym oraz drugim poziomie;

¹² Por. FRANCISZEK, *Veritatis gaudium*. Konstytucja Apostolska (08.12.2017), tł. polskie w: M. SAJ, H. STAWNIAK, M. STOKŁOSA (red.), *Księga pamiątkowa z okazji 65-lecia Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW*, Warszawa 2019, kan. 34.

- zachęcić instytucje akademickie do zaproponowania wyważonego modelu *curriculum studiorum* dostosowanego także do tych wymogów kształcenia;
- uporządkować nazewnictwo tak kursów jak i przyznawanych dyplomów;
- określić formy relacji między nowymi modelami formacji a kursami akademickimi celem zdobycia tytułów, tak aby pierwsze były przeznaczone nie dla deprimowania innych, ale raczej do ich rozwijania oraz popierania¹³.

Przedstawione w *Instrukcji* cele koncentrują się wokół dwóch zagadnień: personel biorący udział w procedurze sądowej oraz możliwość zagwarantowania jego odpowiedniego wykształcenia czy przygotowania. Realizację powyższych celów Kongregacja stawia przed biskupami diecezjalnymi, biskupami moderatorami trybunału międzydiecezjalnego oraz Kościołami partykularnymi.

2. Wymagania wobec osób zaangażowanych we wprowadzenie reformy prawa procesowego

W kontekście reformy nauczania prawa kanonicznego i reformy procesu małżeńskiego można zestawić obok siebie i próbować znaleźć rozwiązanie pomiędzy:

- a. Franciszkowym stwierdzeniem o znużeniu długotrwałym procesem (z powodu braku pracowników – T.G.);
- b. podtrzymanym przez niego w *Veritatis gaudium* pięcioletnim okresem studiów kanonistycznych;
- c. koniecznością przygotowania dostatecznej liczby pracowników, duchownych i świeckich, którzy priorytetowo¹⁴ [podkr. T.G.] poświęcą się służbie kościelnej i sprawom małżeńskim.

To jeszcze nie wszystkie problemy. Zwiększająca się liczba osób, przynajmniej ze względu na różnorodność funkcji, wymaga inwestycji w ich edukację.

¹³ Por. *Instrukcja*, pkt. 3, A.

¹⁴ Por. AL, nr 244.

Do skrócenia czasu trwania procesu małżeńskiego miała się niewątpliwie przyczynić rezygnacja z jego dwuinstancyjności celem osiągnięcia podwójnego wyroku *pro nullitate*. Wraz z MIDI wyrok w I instancji staje się ostateczny i wykonalny, o ile nie nastąpi apelacja. Przeciwnicy takiego rozwiązania zwracali uwagę przede wszystkim na to, że dwuinstancyjność i uczestnictwo większej liczby sędziów czy możliwość zebrania większego zakresu dowodów sprzyja osiągnięciu pewności moralnej wymaganej do podjęcia decyzji. Pozostawiając racje i wzbudzoną przez nie dyskusję na boku, należy stwierdzić, że z pewnością rezygnacja z drugiej instancji przyczyniła się do skrócenia procesu pod warunkiem, że będzie zawsze zachowywany przewidziany przez prawo okres na jego przeprowadzenie. Drugą stroną takiego stanu rzeczy, która wymaga podkreślenia jest, moim zdaniem, zwrócenie uwagi na moralny (nie tylko prawny) wymóg troski o zakres wiedzy czy stałego dokształcania po stronie sędziego czy obrońcy węzła małżeńskiego, zwłaszcza gdy mamy do czynienia z możliwymi sytuacjami trybunału złożonego z tylko jednego sędziego. Drugim środkiem umożliwiającym skrócenie procesu małżeńskiego jest niewątpliwie proces skrócony przed biskupem, w którym uczestniczą instruktor i asesor.

Znaczne uproszczenie procesów małżeńskich wiąże się z koniecznością większej specjalizacji¹⁵. Uproszczenie nie oznacza, że coś staje się przez to łatwiejsze¹⁶. Ostateczny wynik osiągnięty wskutek uproszczonego procesu wymaga wielu zabiegów, środków, kompetencji, które będą prowadziły do osiągnięcia zamierzonych celów. One zawsze pozostają takie same – stwierdzenie prawdy o małżeństwie.

¹⁵ Por. G.P. MONTINI, *Gli studi di diritto canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale*, *Educatio Catholica* 4 (2018) nr 4, s.13.

¹⁶ Por. *Instrukcja*, pkt. 3: „Należałoby odróżnić asesorów jednego sędziego (...) od instruktora oraz asesora w *processus brevior* (...). Podczas gdy pierwsi mogliby postępować także racjonalnie bez stopnia akademickiego, będąc doradcami sędziego jedynie w faktach, to drudzy natomiast – będąc zobowiązani do przeprowadzenia jednej sesji instruktazowej oraz udzielenia porady biskupowi diecezjalnemu – trudno sobie wyobrazić, aby mogli sprostać swojemu zadaniu, również w sprawach średniej trudności, bez posiadania stopnia akademickiego”.

Osiągnięcie wymaganego celu na krótszej drodze wymaga przyspieszenia, wiąże się z koniecznością podjęcia coraz bardziej wyspecjalizowanych zadań, zaangażowania, znajomości nie tylko kwestii proceduralnych, ale merytorycznych pozwalających na ocenę konkretnego małżeństwa. Zatem „posiadanie trybunałów kościelnych mających wystarczający personel dobrze przygotowany nie jest luksusem. Dobro dusz wymaga głębokiej formacji, która jest zadaniem podstawowym instytucji akademickich”¹⁷.

Franciszkowa wizja procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa posiada szerszą perspektywę, która wykracza poza działalność *stricte* procesową prowadzoną w trybunale kościelnym. Przygotowaniem do rozpoczęcia właściwego procesu jest badanie przedprocesowe (duszpasterskie), które „winno mieć miejsce w ramach jednolitego diecezjalnego duszpasterstwa małżeństw”¹⁸. Na etapie zbierania użytecznych informacji przed rozpoczęciem procesu sądowego zaangażowane są różne osoby, które poświęcają się pracy duszpasterskiej w ramach jednolitego duszpasterstwa małżeństw na poziomie parafialnym i diecezjalnym. Pomoc skierowana do osób żyjących w separacji lub rozwiedzionych powinna mieć miejsce w ramach duszpasterstwa małżeństw. Trudno jednak sobie wyobrazić, by osoby żyjące w separacji lub rozwiedzione w takiej formie duszpasterstwa uczestniczyły. Określenie środowiskowe wskazuje na osoby, które w ramach owego duszpasterstwa powinny oferować pomoc tym, których związki małżeńskie stawiane są w wątpliwość co do ich ważności. Z pomocą powinny wyjść osoby, „uznane za odpowiednie przez ordynariusza miejsca, posiadające kompetencje, nawet niekoniecznie prawnokanoniczne”¹⁹, wśród których jest proboszcz (miał styczność z prawem kanonicznym w trakcie studiów seminaryjnych) lub osoby, które przygotowywały do zawarcia małżeństwa oraz: inni duchowni, osoby konsekrowane, osoby świeckie zatwierdzone przez ordynariusza. Wymóg zatwierdzenia sprawia wrażenie, że ten etap

¹⁷ *Instrukcja*, pkt. 3.

¹⁸ *Zasady*, art. 2.

¹⁹ *Zasady*, art. 3.

przygotowań do procesu nabiera charakteru bardziej instytucjonalnego niż duszpasterskiej pomocy i ukierunkowania w ramach duszpasterstwa rodzin. Pożytkiem takiej praktyki może być chyba to, że zgodnie z papieskimi intencjami, osoba kompetentna będzie mogła spotkać się z inną zainteresowaną stanem ważności swojego małżeństwa w miejscu jej przebywania, bez konieczności udawania się do trybunału kościelnego. Zatwierdzenie przez ordynariusza miejsca nabiera tym samym znaczenia jako prawo osobowe i jednocześnie jako obowiązek Kościoła partykularnego pod kierunkiem biskupa. Osoby zajmujące się doradztwem, zgodnie z zaleceniami *Instrukcji*, powinny posiadać odpowiednie przygotowanie. Wiąże się to z koniecznością uczestnictwa w oferowanych formach kształcenia. Ich ukończenie daje ordynariuszom nowe kryterium oceny przydatności i zdolności osób wyznaczonych do tejże działalności. W *Instrukcji* osoby te zostały określone mianem doradców pierwszego poziomu. Doradcami drugiego poziomu są osoby należące do stałej struktury diecezjalnej czy międzydiecezjalnej, pełniący podobną posługę do doradców pierwszego poziomu. Nowością stałej struktury są większe wymagania stawiane przed osobami do niej należącymi, gdyż celem ich działania poza towarzyszeniem duszpastersko-psychologicznym jest, jak czytamy w *Instrukcji* „określenie czy rzeczywiście wyłaniają się motywy oraz dowody wystarczające dla przedstawienia sprawy o nieważność, aby nie rozpoczynać w sposób nieuzasadniony sprawy o nieważność”²⁰. Ze sformułowania wynika, że ich kompetencje powinny wkraczać w jakiś zakres znajomości kanonicznego prawa małżeńskiego. Doradcami trzeciego poziomu są natomiast adwokaci, których głównym zadaniem jest doprowadzenie do przedstawienia sądowi skargi powodowej. Na tym poziomie doradztwa wymagana jest właściwa wiedza.

Czytając *Zasady* dołączone do MIDI oraz wyjaśnienia zawarte w *Instrukcji* można odnieść wrażenie istnienia jakiejś zhierarchizowanej struktury doradztwa wskazującej na kolejne poziomy do przejścia. Tak jednak nie jest. Określenie zadań stojących przed

²⁰ *Instrukcja*, pkt. 2.

kolejnymi osobami wskazuje, że mamy do czynienia z poziomami wiedzy reprezentowanymi przez osoby pełniące funkcje doradcze. Pośród nich jedynie od osoby będącej adwokatem wymaga się, by była „doktorem prawa kanonicznego lub w każdym razie ekspertem zatwierdzonym przez biskupa [diecezjalnego – T.G.]” (kan. 1483 KPK/83). Wymienione w kan. 1483 przymioty i wymagania stawiane wobec adwokata ustalają pewne minimum do pełnienia tej funkcji, a stopień naukowy zapewnia posiadanie biegłości sądowej, która nie musi być weryfikowana przez biskupa²¹.

Do osób bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w sprawę kościelnego sądownictwa na różnych poziomach aktywności związanych z procesem o stwierdzenie nieważności małżeństwa należą: biskup, instruktor lub audytor, asesor, kierownik kancelarii trybunału, notariusz, biegli i adwokaci (także stali). Od żadnej z tych osób, z wyjątkiem adwokata, nie jest wymagane posiadanie tytułu akademickiego. Przepisy kodeksowe stawiają inne wymagania charakteryzujące osoby pełniące powyższe funkcje. Tylko od biskupa wymaga się „doktoratu lub przynajmniej licencjatu z Pisma Świętego, teologii albo prawa kanonicznego (...) lub przynajmniej prawdziwej biegłości w tych dyscyplinach” (kan. 378 §1, 5 KPK/83). Powyższe wymagania istnieją jednak wobec osoby mianowanej na biskupa, a nie w perspektywie pełnienia przez niego funkcji w procesach małżeńskich. Wydanie wyroku w procesie skróconym opiera się na pasterskiej funkcji biskupa, a nie posiadanej wiedzy kanonistycznej potwierdzonej tytułem akademickim.

Dla wymienionych powyżej osób zaangażowanych we wprowadzanie bieżącej reformy prawa procesowego zgodnie z intencją Franciszka, oferowane są różne formy kształcenia w zakresie potrzebnych kwalifikacji, w tym w obszarze prawa kanonicznego. Tej formie kształcenia Kongregacja poświęca rozwiązania prezentowane w *Instrukcji*. Podstawową i zwyczajną formą zdobywania wiedzy

²¹ Por. R. SERRES LÓPEZ DE GUEREÑU, *La formación canónica de los abogados según la Instrucción sobre los estudios de derecho canónico a la luz de la reforma del proceso matrimonial*, *Ius Communio* 7 (2019), s. 79-80.

z prawa kanonicznego są studia w ramach II cyklu odbywane zgodnie z przepisami *Veritatis gaudium* i zakończone uzyskaniem stopnia akademickiego. Kongregacja wskazuje jednak, by ośrodki, w których studiuje się prawo kanoniczne, wprowadziły Dyplomy z prawa małżeńskiego i procesowego dla tych, którzy ze słusznej przyczyny otrzymali dispensę Sygnatury Apostolskiej od tytułu akademickiego. Tym samym stawia większe wymagania pracownikom sądowym, którzy nie mieli wykształcenia związanego z prawem kanonicznym. Dodatkowo Kongregacja wskazuje również na studium prawa kanonicznego dla tych, którzy nie muszą posiadać stopnia akademickiego, a angażują się jako doradcy w sprawach małżeńskich w ramach duszpasterstwa rodzin czy stałej struktury przewidzianej przez biskupa.

Z powyższego wynika, że zakres wiedzy potrzebnej do udzielenia pomocy na różnych stopniach zaangażowania w proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa, nie jest taki sam. Kongregacja na początku drugiego punktu *Instrukcji* stwierdza, że „dyspozycje zawarte w tych *Motu proprio* wymagają zróżnicowanego przygotowania różnych osób powołanych do pracy w sądach kościelnych”. Nie do końca jasne i zrozumiałe pozostają stwierdzenia zawarte w *Instrukcji*, w których Kongregacja odnosi się wyraźnie do „osób powołanych do pracy w sądach kościelnych” wskazując na te, o których mowa w Kodeksie Prawa Kanonicznego oraz na inne wskazane przez Franciszka. Wskazani przez Franciszka doradcy nie są powołani do pracy w sądach kościelnych (z możliwym wyjątkiem adwokatów). O nich można mówić jako o osobach, które są „zaangażowane w sprawy sądownictwa kościelnego”, jak czytamy w drugim akapicie tego rozdziału *Instrukcji*. Wspólnym dla dwóch grup osób bezpośrednio i pośrednio zaangażowanych we wprowadzanie bieżącej reformy prawa procesowego jest to, że nie jest od nich wymagany stopień akademicki.

Stwierdzenie Kongregacji dotyczące zróżnicowanych przygotowań osób powołanych do pracy w sądach kościelnych spotkało się z oceną krytyczną. Zwrócił na to uwagę cytowany Bruno Esposito powołując się na Petera Erdö. Otóż węgierski kardynał, autorytet w świecie prawa kanonicznego wskazywał, że trudno jest poznawać i studiować teksty patrystyczne bez wcześniejszej znajomości kontekstu,

w którym powstały. Odnosząc tę uwagę do prawa kanonicznego i zróżnicowanej wiedzy B. Esposito konkluduje, że nie można sprowadzać prawa kanonicznego jedynie do prawa małżeńskiego czy procesowego i tłumaczyć to koniecznością zróżnicowania wiedzy. Dopiero bowiem pełne studia prawa kanonicznego są podstawą zróżnicowania wiedzy w kategoriach specjalizacji²². Trudno się nie zgodzić ze stwierdzeniami obu kanonistów. Wybiórczość wiedzy argumentowana potrzebami, bardzo szybko prowadzi do redukcji znaczeniowej prawa kanonicznego, a podejście proponowane w *Instrukcji* oddala się od zamierzeń przyświecających reformie nauczania prawa kanonicznego wzbudzonych przez Sygnaturę Apostolską w 1996 roku i unormowanych w *Veritatis gaudium*. Studium wybranych elementów prawa małżeńskiego czy prawa procesowego to prosta droga do, używając dosadnego wyrażenia, kształtowania postawy rzemieślnika prawa, a nie kultywatora jego wartości, którą stanowi ochrona i promocja ludzkiej godności. Wspomniany B. Esposito konkluduje stwierdzając, że w takiej sytuacji może pojawić się niebezpieczeństwo przekonania, że można posiadać specjalizację w zakresie prawa kanonicznego (małżeńskie, procesowe) bez wcześniejszej wiedzy dotyczącej jego podstaw i zasad²³.

Druga uwaga dotycząca osób zaangażowanych w sprawy sądownictwa kościelnego odnosi się do tytułów akademickich w kontekście reformy prawa procesowego. Na początku trzeciego punktu *Instrukcji* czytamy, iż ona „potwierdza obowiązujące normy kanoniczne (...), zgodnie z którymi jedynie stopień akademicki licencjatu z prawa kanonicznego, uzyskany w instytucji prawa kanonicznego erygowanej lub zatwierdzonej przez Stolicę Apostolską, uzdalnia do wykonywania następujących urzędów: wikariusza sądowego (...) wikariusza sądowego pomocniczego (...) sędziego (...) rzecznika sprawiedliwości (...) oraz obrońcy węzła małżeńskiego (...). Nic zatem *Instrukcja* w tym

²² Por. B. ESPOSITO, *La Costituzione Apostolica Veritatis gaudium e le sue Norme applicative...*, s. 125.

²³ Por. B. ESPOSITO, *La Costituzione Apostolica Veritatis gaudium e le sue Norme applicative...*, s. 128.

przedmiocie nie zmienia”²⁴. Istnieją jednak sytuacje, w których biskup może zwrócić się do Sygnatury Apostolskiej z prośbą o dyspensę od tytułu akademickiego dla osób pełniących w/w funkcje. Poważne zastrzeżenie wobec prośby o dyspensę od stopnia akademickiego pojawia się przede wszystkim w odniesieniu do trybunału jednoosobowego i obrońcy węzła małżeńskiego biorącego udział w procesie wobec tak skonstruowanego trybunału. Dostrzegła to również Sygnatura Apostolska. Jej pracownik G.P. Montini, zwraca uwagę, że w tej sytuacji Sygnatura zmieniła swoją dotychczasową praktykę udzielając jedynie wyjątkowo dyspensy od stopnia akademickiego wymaganego przez prawo²⁵. Praktyka udzielania dyspensy kieruje się wypadkową pomiędzy wymaganiami prawa dotyczącymi tytułów akademickich a rzeczywistą sytuacją trybunałów, które zgodnie z zamierzeniami Franciszka powinny być dostępne dla wiernych. Z powodu bliskości i dostępności nie zawsze można je jednak zorganizować zachowując wymogi prawa, zwłaszcza w odniesieniu do tytułów akademickich. *Instrukcja* wychodzi naprzeciw takim sytuacjom wiążąc możliwość zwrócenia się o dyspensę ze zdobyciem kwalifikacji poprzez studium prawa kanonicznego w zakresie prawa małżeńskiego i procesowego poświadczone uzyskanym dyplomem. Uzyskany dyplom nie jest równoważny z tytułem, który wymagany jest prawem dla pełnienia wspomnianych urzędów. Daje jednak biskupowi czy moderatorowi sądu podstawę dla prośby o dyspensę od wymogów jego posiadania. Czytamy w *Instrukcji*, iż „uzyskanie dyplomu może stanowić jedynie podstawę, aby biskup moderator trybunału mógł prosić Stolicę Apostolską o dyspensę dla wykonywania urzędów, dla których jest przewidziany stopień akademicki licencjata prawa kanonicznego”²⁶. Udzielenie dyspensy kieruje się innymi racjami niż prośba o jej

²⁴ W Kodeksie Prawa Kanonicznego zostały wyraźnie sprecyzowane wymagania dotyczące posiadania takiego tytułu przez wikariusza sądowego (kan. 1420 §4), pomocniczego wikariusza sądowego (kan. 1420 § 4), sędziego (kan. 1420), promotora sprawiedliwości (kan. 1435), obrońcy węzła małżeńskiego (kan. 1435).

²⁵ Por. G.P. MONTINI, *Gli studi di diritto canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale...*, s. 13.

²⁶ *Instrukcja*, pkt. 3, B, lit. a.

udzielenie. Wymagana jest bowiem „słuszna i rozumna przyczyna, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i wagi ustawy” (kan. 90 § 1 KPK/83). G.P. Montini zwraca uwagę na dzisiejszą praktykę Sygnatury w sprawach dyspens. Po pierwsze nie udziela się dyspensy od wymogu stopnia akademickiego dla wikariusza sądowego i obrońcy węzła małżeńskiego w perspektywie utworzenia trybunału diecezjalnego po opuszczeniu trybunału międzydiecezjalnego. Po drugie nie udziela się dyspensy od stopnia akademickiego dla obrońcy węzła małżeńskiego, gdyż reforma procesu małżeńskiego zwiększyła jego odpowiedzialność i wymaga większej kompetencji. Komentując na gorąco *Instrukcję* Kongregacji G.P. Montini podkreślił, że Sygnatura będzie udzielała dyspensy temu, kto posiada jedynie dyplom pod warunkiem, że w ustalonym terminie zdobędzie stopień akademicki. W odniesieniu do obrońcy udzielenie dyspensy będzie możliwe jedynie wtedy, gdy w trybunale będzie inny obrońca posiadający wymagany stopień²⁷.

W perspektywie tytułów wymaganych dla pełnienia urzędu sędziego dziwić może stwierdzenie dotyczące biskupa w trzecim akapicie punktu 2. *Instrukcji*, które w użytym sformułowaniu zdaje się znajdować w sprzeczności z istniejącymi przepisami ustawowymi. Otóż czytamy, iż w odniesieniu do jego osoby brak stopni akademickich, ale znajomość nauk świętych „wraz z łaską sakramentalną święceń biskupich jest wystarczająca dla każdego Biskupa, przez swą naturę w pełni odpowiednią, do przeprowadzenia każdego procesu małżeńskiego, także skróconego”. Łaciński tekst dokładniej oddaje stwierdzenie, zgodnie z którym biskup „*plene idoneus reddatur ad omnem processum matrimoniale instruendum*”. Łacińskie sformułowanie wskazuje na biskupa jako osobę prowadzącą instrukcję sprawy czy to w procesie skróconym czy też zwykłym. Tak jednak nie jest. Zgodnie z prawem to zadanie spoczywa na właściwych pracownikach

²⁷ Por. G.P. MONTINI, *Gli studi di diritto canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale...*, s. 25.

sądu (kan. 1685 KPK/83)²⁸. Zadaniem biskupa jest wydanie wyroku w procesie skróconym. Poza tym nieszczęśliwe użycie łacińskiego terminu i polskie tłumaczenie mogą wprowadzić w błąd osoby nie obeznane z prawem kanonicznym. Tym bardziej słusznym wydaje się argument, by prawo kanoniczne było studiowane, a nie jedynie poznawane w zakresie proceduralnym czy podstawowych stwierdzeń materialnego prawa małżeńskiego.

3. Ośrodki kształcenia

Zamierzeniem reformy procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa było jego przyspieszenie, co miało się dokonać dzięki:

- a. rezygnacji z II instancji;
- b. wprowadzeniu procesu skróconego przed biskupem;
- c. w sytuacjach wyjątkowych prowadzeniu procesu wobec jednego tylko sędziego. Likwidacja II instancji sprawia, że pracownicy sądowi będą mogli sprawniej zajmować się jedynie sprawami w I instancji, co powinno przełożyć się na zwiększenie ilości rozpatrywanych spraw.

Zauważalnym i jednocześnie negatywnym elementem pracy sądów kościelnych jest zmniejszająca się ilość osób duchownych zaangażowanych w sądownictwo, które dość często kończąc edukację kanonistyczną na poziomie licencjatu podejmują inne zadania, w tym duszpasterskie. Umożliwienie osobom świeckim pracy w sądach, zwłaszcza na urzędach wymagających odpowiedniego stopnia akademickiego, wiąże się z podjęciem przez nich pięcioletniego okresu studiów, o czym wcześniej wspomniałem. Aktualna praktyka Sygnatury Apostolskiej ograniczająca możliwość uzyskania dyspensy od tytułów akademickich nie wychodzi naprzeciw zamiarom Franciszka – przybliżania sądownictwa do wiernych. Dodatkowo uproszczenie procedury pozostaje w związku z koniecznością coraz większej specjalizacji i kontynuacji zdobywania kwalifikacji.

²⁸ Por. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del M. p. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano 2016, s. 9.

W znacznej mierze do realizacji założeń przyspieszenia procedury sądowej miały się przyczynić rozwinięte poziomy konsultacji. Doradcy mieli odciążyć pracowników sądowych od podejmowanych przez nich działań związanych z udzielaniem porad, zajmowaniem się analizą sytuacji małżeńskich, pomocą związaną z wprowadzeniem sprawy na forum sądowe. Zgodnie jednak z zamierzeniami Franciszka zinstytucjonalizowane doradztwo istniejące i działające w bliskości zainteresowanych osób miało wpłynąć na podjęcie decyzji o procesie, która może nie zostałaby podjęta bez udzielonej fachowej pomocy. Celem doradztwa jest doprowadzenie do wniesienia pozwu, z czego można wnioskować, że spraw do trybunału powinno wpływać więcej niż dotychczas. Ostatecznie zatem czas przeznaczony na wydanie wyroku, jak wskazują na to powyżej przedstawione racje, niekoniecznie może się skrócić.

Nowe wymogi, ale i nowe nie do końca może przewidziane skutki reformy sprawiły, że Kongregacja Edukacji Katolickiej postanowiła „dostosować kościelne instytucje akademickie prawa kanonicznego do nowych wymogów, w celu zagwarantowania profesjonalnej jakości oraz powagi tym wszystkim, którzy pracują w trybunałach kościelnych, zapewniając odpowiedni poziom wykształcenia”²⁹. Zapewnienie profesjonalnej jakości wymaga nie tylko osobistego zaangażowania osób pracujących w sądach, ale przede wszystkim profesjonalizmu osób kształcących przyszłych pracowników sądowych. Kongregacja w *Instrukcji* zawarła wskazania dla ośrodków trudniących się przekazem wiedzy w zakresie prawa kanonicznego wskazując jednocześnie na nowe formy, dzięki którym można realizować przekaz ukierunkowany ku wszystkim biorącym udział w zreformowanej procedurze. Jest to wyraźna reakcja na powstające po ukazaniu się *Mitis Iudex Dominus Iesus* różne inicjatywy oferujące przygotowania do procesu i pomoc w jego przeprowadzeniu³⁰. Organizacja i zróżnicowanie

²⁹ *Instrukcja*, pkt. 3, B.

³⁰ Por. L. NAVARRO, *Le Istituzioni di Diritto canonico. Dal decreto “Novo Codice” ad oggi*, *Educatio Catholica* 2 (2016), s. 64-66.

ośrodków kształcenia napotyka jednak na dostrzegalne trudności. Otóż w *Instrukcji* Kongregacja wskazuje na:

Wydziały Prawa Kanonicznego (Instytuty *ad instar Facultatis*, Instytuty *sui iuris*, Instytuty agregowane, Instytuty inkorporowane). Studia na tych wydziałach w zakresie II cyklu zakończone licencjatem są zwyczajną drogą naukowej formacji przyszłych kanonistów. Kongregacja zwraca uwagę, że wydziały te mogą organizować krótkie lub bardziej złożone kursy zwłaszcza dla pracowników związanych z duszpasterstwem rodzin, którzy angażują się w doradztwo przedprocesowe. Organizowanie owych kursów skierowane jest również do pracowników uczestniczących w samym procesie, od których nie jest wymagane posiadanie stopnia akademickiego czy też do innych osób pracujących w sektorach, w których prawo kanoniczne jest stosowane. Zakończenie kursu wiąże się z poświadczeniem jego ukończenia i może stanowić jedynie podstawę [T.G.] ubiegania się o dispensę od konieczności posiadania stopnia akademickiego.

- a. Nowością stanowią Departamenty Prawa Kanonicznego, które mogą być utworzone na Wydziałach Teologicznych. Wiedza na nich przekazywana jest skierowana przede wszystkim do doradców drugiego poziomu.
- b. Nowością jest również możliwość utworzenia Katedr Prawa Kanonicznego na Wydziałach Prawa istniejących na Uniwersytetach Katolickich. Ich oferta kształcenia skierowana jest do doradców (konsultorów) pierwszego poziomu.
- c. Podobną ofertę kształcenia mają oferować istniejące już Katedry Prawa Kanonicznego na Wydziałach Teologicznych.

Wskazania Kongregacji rodzą jednak pewne wątpliwości dotyczące Wydziałów Teologicznych, na których istnieje zróżnicowanie na Departamenty Prawa Kanonicznego (oferta dla konsultorów II poziomu) i Katedry Prawa Kanonicznego (oferta dla konsultorów I poziomu). Nie bardzo wiadomo i trudno jest odczytać zamysł Kongregacji w tym, co dotyczy uzależnienia nauczania dla konsultorów na dwóch poziomach w dwóch różnych formach kształcenia (Katedra, Departament). Na Wydziałach Teologicznych istnieje obowiązek zorganizowania Katedry Prawa Kanonicznego w ramach I cyklu jego

nauczania. Mnożenie bytów przeznaczonych dla przekazu podobnego zakresu wiedzy nie wydaje się właściwym rozwiązaniem.

Poza wskazanymi powyżej dostrzegalnymi trudnościami związanymi z kształceniem odpowiednich kadr, szeroko rozumianej procedury procesowej, począwszy od doradztwa, warto zwrócić uwagę na dodatkowe utrudnienie wynikające z przepisów dotyczących organizacji studiów. Instytucje kształcące, wymienione powyżej pod literą (a), muszą zatrudniać odpowiednią ilość wykładowców posiadających stopień akademicki doktora prawa kanonicznego: wydział oraz instytut *ad instar Facultatis* – 5; instytut inkorporowany – 4; instytut agregowany – 3³¹. Erygowanie ośrodka jakim jest Departament Prawa Kanonicznego wymaga, by jego moderatorem był „profesor stały zwyczajny lub nadzwyczajny prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym”³². Oprócz niego w Departamencie musi być zatrudniony przynajmniej jeden stały wykładowca³³. Podobnie w Katedrze Prawa Kanonicznego osoba odpowiedzialna za nauczanie prawa kanonicznego powinna być profesorem stałym, zwyczajnym lub przynajmniej nadzwyczajnym posiadającym stopień akademicki doktora prawa kanonicznego³⁴.

4. Potwierdzenie kwalifikacji procesowych

Kongregacja w *Instrukcji* nie może zmienić istniejących przepisów ustaw. Dlatego w sprawie potwierdzenia kwalifikacji zawodowych „tylko uniwersytety lub wydziały kanonicznie erygowane lub zatwierdzone przez Stolicę Świętą i zorganizowane zgodnie z przepisami niniejszej Konstytucji posiadają prawo nadawania stopni akademickich, mających walor kanoniczny [...]”³⁵, a „Wydziały, które nie są kanonicznie erygowane ani zatwierdzone przez Stolicę

³¹ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 2.

³² *Instrukcja*, pkt. 4, art. 4 §2.

³³ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 3 §2.

³⁴ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 6-7.

³⁵ FRANCISZEK, *Veritatis gaudium...*, art. 6.

Apostolską, nie mogą nadawać stopni akademickich posiadających walor kanoniczny³⁶. Zdobywanie odpowiedniego stopnia akademickiego nie jest celem samym w sobie czy potwierdzającym zdolności intelektualne prowadzącego działalność naukową. Owe tytuły są bowiem istotne w perspektywie podejmowanych zadań w Kościele, które wymagają odpowiedzialności potwierdzającej właściwe kwalifikacje. Zatem „Walor kanoniczny stopnia akademickiego oznacza, że stopień ten umożliwi objęcie urzędów kościelnych, dla których jest on wymagany³⁷. Do takich należą wspomniane urzędy: wikariusza sądowego, wikariusza sądowego pomocniczego, sędziego, rzecznika sprawiedliwości, obrońcy węzła małżeńskiego. Do objęcia i sprawowania tych urzędów wymagany jest stopień licencjata uzyskany w instytucji prawa kanonicznego erygowanej lub zatwierdzonej przez Stolicę Apostolską. Jest to jedynie wymóg minimalny potwierdzający zdobytą wiedzę i upoważniający do podjęcia pracy sądowej³⁸.

Instrukcja przypomina obowiązujące przepisy ustaw. Do jej istoty należy przede wszystkim wskazanie pewnych możliwych form aktualizacji przepisów ustaw czy też sposobów ich wykonania. Przywołując obowiązujące w sposób generalny i abstrakcyjny normy przepisów *Instrukcja* wskazuje odpowiedni punkt wyjściowy dla sądowej praktyki, która weryfikuje się w zależności od specyfiki i okoliczności miejsca, czasu czy poszczególnych przypadków³⁹. Istotnym elementem zawartym w tym punkcie *Instrukcji* jest sformułowanie podkreślające podstawową zasadę odpowiedzialności biskupa diecezjalnego, biskupa moderatora trybunału, wikariusza sądowego, którzy oceniają możliwość wykonywania urzędu bez stopnia akademickiego albo wręcz żądają jego posiadania tam, gdzie nie jest wymagany.

³⁶ FRANCISZEK, *Veritatis gaudium...*, art. 9 § 1.

³⁷ KONGREGACJA EDUKACJI KATOLICKIEJ, *Zarządzenia wykonawcze dla wiernej realizacji Konstytucji Apostolskiej Veritatis gaudium*, tł. polskie w: M. SAJ, H. STAWNIAK, M. STOKŁOSA (red.), *Księga pamiątkowa z okazji 65-lecia Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW*, Warszawa 2019, art. 8 §1. (dalej: Zarządzenia).

³⁸ Por. G.P. MONTINI, *Gli studi di diritto canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale...*, s. 19.

³⁹ Por. *Instrukcja*, pkt. 3.

Biskup jako moderator trybunału czy podporządkowany mu wikariusz sądowy mogą zatem zwiększyć wymagania stawiane osobom piastującym urzędy związane z posiadaniem tytułu akademickiego. Te wymagania mogą dotyczyć ukończenia dodatkowych kursów przydatnych do działalności sądowej takich jak studia specjalistyczne w orzecznictwie charakterystyczne dla III cyklu studiów kanonicznych⁴⁰. Mogą również postawić warunek uzyskania tytułu akademickiego przez osoby, które piastują urzędy niewymagające owego tytułu. To można wyczytać z postanowień *Instrukcji*, w której znajdujemy następujące sformułowanie: „prawo kościelne nie wymaga koniecznie dla wszystkich urzędów stopnia akademickiego, ale to nie znaczy, że byłoby to zakazane, wręcz przeciwnie w niektórych przypadkach byłoby to konieczne lub stosowne”⁴¹. Odpowiedzialni za organizację i funkcjonowanie sądownictwa mogą sami ocenić, czy w podległych im sądach ze względu na specyfikę wspólnoty wierzących, a tym samym i spraw sądowych, posiadanie tytułu akademickiego miałyby znaczenie dla słusznego podjęcia decyzji rozstrzygającej czy nawet w aspekcie wychowawczym wspólnoty. Podobna sytuacja dotyczy adwokatów sądowych, dla których istnieje wymóg posiadania stopnia doktora prawa kanonicznego czy też wykazanie się prawdziwym znawstwem (ekspert). Celem „zagwarantowania profesjonalnej jakości oraz powagi tym wszystkim, którzy pracują w trybunałach kościelnych”⁴² odpowiedzialni za działalność sądową mogą postanowić, aby adwokaci wykazali się stopniem doktora prawa kanonicznego.

Rozszerzenie przez Franciszka zakresu osób zaangażowanych w działalność sądową szeroko pojmowaną, wiąże się również z troską o ich wiedzę. Osiągnięcie przez nie pewnego poziomu wykształcenia jest, zgodnie z założeniami, przydatne i pomocne dla osób bezpośrednio zaangażowanych w proces sądowy. Służą temu różne kursy organizowane przez ośrodki akademickie, których potwierdzenie

⁴⁰ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 11.

⁴¹ *Instrukcja*, pkt. 3.

⁴² *Instrukcja*, pkt. 3.

dokonuje się otrzymanym Dyplomem w prawie małżeńskim i procesowym. W *Instrukcji* zabrakło jednak wyraźnego stwierdzenia, że otrzymanie dyplomu powinno być warunkowane nie tyle co ukończeniem kursu, lecz zweryfikowane właściwym i wymagającym w perspektywie przyszłych zadań egzaminem.

Zgodnie z *Instrukcją* przewidziane są następujące formy kursów formacyjnych.

- a. Kurs trwający przynajmniej jeden pełny rok akademicki jest ukierunkowany do osiągnięcia Dyplomu prawa małżeńskiego i procesowego, który jednak nie upoważnia do objęcia urzędów zarezerwowanych dla tych, którzy uzyskali stopień licencjata prawa kanonicznego. Jego posiadanie jest przydatne w perspektywie prośby o dyspensę od konieczności posiadania tytułu. G.P. Montini wskazał, że taka dyspensa może zostać udzielona ze względu na okoliczności, ale wraz z zobowiązaniem czasowo zdeterminowanym do zdobycia wymaganego tytułu akademickiego. Sama Kongregacja zachęca w *Instrukcji* do kontynuacji studiów kanonistycznych na II cyklu⁴³.
- b. Kurs dla tych, od których prawo nie wymaga konieczności posiadania tytułu akademickiego (biskup, instruktor lub audytor, asesor, kierownik kancelarii trybunału, notariusz, biegli). Przedmiotem kursu są fundamentalne zasady prawa małżeńskiego i procesowego⁴⁴.
- c. Kurs dla doradców pierwszego poziomu fazy przedprocesowej trwający przynajmniej trzy semestry⁴⁵.
- d. Kurs dla doradców drugiego poziomu (współpracownicy stałej struktury) ukończony zdobyciem Dyplomu konsultacji małżeńskiej i rodzinnej, który nie upoważnia jednak do bycia zapisanym na listę adwokatów albo do obrony prawnej. Kurs powinien trwać pełen rok akademicki⁴⁶.

⁴³ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 12-16.

⁴⁴ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 17-19.

⁴⁵ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 20-22.

⁴⁶ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 23-26.

Kurs dla doradców trzeciego poziomu fazy przedprocesowej, głównie dla adwokatów, zakończony otrzymaniem Dyplomu prawa małżeńskiego i procesowego. Posiadanie dyplomu nie upoważnia adwokata do bycia wpisanym na listę adwokatów, która zasadniczo rezerwuje miejsca dla adwokatów z tytułem akademickim. Dyplom jednak stwarza podstawę do oceny przez biskupa faktycznej biegłości adwokata, by mógł zostać na tę listę wpisany. Kształcenie powinno trwać przez pełny rok akademicki⁴⁷.

„Reforma procesowa dokonana przez Franciszka kieruje uwagę przede wszystkim na dobre funkcjonowanie trybunałów w Kościołach partykularnych oraz na jakość ich funkcjonowania”⁴⁸. Skuteczność zarządzeń i rozwiązań trudno jest oceniać z perspektywy jednego Kościoła partykularnego. Należałoby zebrać doświadczenie czy to samych Kościołów czy też ośrodków akademickich zainteresowanych lub też już organizujących odpowiednie kursy dla pracowników sądowych. Z doświadczenia polskiego dostrzegam pewną stałą w podejściu do procesów małżeńskich, zwłaszcza po stronie osób świeckich. Trudno im czasami zrozumieć odmowę dopuszczenia ich do procesu jako adwokatów ze strony osób bezpośrednio odpowiedzialnych za sądownictwo kościelne, gdy jedynie legitymują się jakimś zaświadczeniem ukończenia pewnych kursów. Te zaświadczenia podlegają weryfikacji według kryteriów zawartych w *Instrukcji* i przypisanych do zróżnicowanych form i poziomów kształcenia.

Instrukcja podaje zakres materiału tematycznego, który powinien być przedmiotem kursów na różnych poziomach kształcenia. Celowo nie używam sformułowania specjalizacji, bo z taką z pewnością nie mamy do czynienia. Zakres materiału, czas trwania kursów jest doprecyzowany przez odpowiednią liczbę punktów ECTS, które należy zrealizować. B. Esposito dostrzega niedociągnięcia takiego rozwiązania, gdyż *Instrukcja* nie przypisuje dokładnie ilości punktów do konkretnych przedmiotów, czasu ich trwania. Jego zdaniem organizacja kursów będzie zmierzała do realizacji odpowiedniej ilości

⁴⁷ Por. *Instrukcja*, pkt. 4, art. 27-28.

⁴⁸ *Instrukcja*, pkt. 3, B.

punktów, co może być związane z przyspieszaniem, zwiększeniem intensywności nauczania ze szkodą dla ducha reformy nauczania prawa kanonicznego⁴⁹. Wszak chodzi o prawo Kościoła ze wszystkimi jego konsekwencjami, a nie o przepisy jako reguły gry procesowej.

Przejawem pewnych niedociągnięć samej *Instrukcji* jest Załącznik na jej końcu. Przedstawia Wskazania możliwych materii nauczania dla formacji konsultorów drugiego stopnia, czyli tych, którzy należą do stałej struktury w ramach Kościoła partykularnego, tak jakby miała ona uprzywilejowaną formę. Być może jest to forma wywierania wpływu na biskupów, by realizowali papieskie zalecenia w diecezjach. Pozostałe formy kształcenia nie znalazły tak dokładnego zainteresowania w opracowaniu szczegółowego programu

Podsumowanie

W kilku słowach podsumowania wskażę na pewne elementy *Instrukcji*, które powodują mieszane uczucia związane z brakiem konsekwencji pomiędzy założeniami a proponowanymi rozwiązaniami. Na elementy sprzyjające (tytułowa pomoc) i utrudniające (tytułowa bariera) realizacji Franciszkowych zamierzeń z *Mitis Iudex Dominus Iesus* wskazałem w treści poszczególnych tytułów. Czas na kilka wniosków natury ogólnej.

1. Pomiedzy tytułem *Instrukcji* a jej treścią istnieje dostrzegalna rozbieżność. Tytuł odnosi się do studiów prawa kanonicznego, a *Instrukcja* w swej treści dotyczy studium wybranych zagadnień prawa kanonicznego.
2. Trudno zgodzić się ze stwierdzeniami, że oferowane kursy kształcenia w ramach wybranych zagadnień prawa kanonicznego stanowią pewną formę specjalizacji czy zróżnicowania. Na ową specjalizację poprzez ukończenie kursów powołują się osoby próbujące znaleźć zatrudnienie w sądach kościelnych.

⁴⁹ Por. B. ESPOSITO, *La Costituzione Apostolica Veritatis gaudium e le sue Norme applicative...*, s. 140.

3. Ukończenie jedynie proponowanych kursów niejako sprzyja zachowaniu mentalności świeckiej, na którą wskazała Sygnatura Apostolska w 1996 roku jako przeszkodę w podejmowaniu zadań związanych ze stosowaniem prawa kanonicznego. Adwokaci traktują osoby poszukujące prawdy o swoim małżeństwie bardziej jako kolejnych klientów niż tych, którzy chcą się odnaleźć we wspólnocie zbawczej.
4. Prawo kanoniczne w tej sytuacji jest zredukowane do proceduralnych zasad. Ostateczny jego cel, jakim jest *salus animarum* niknie z perspektywy sądowego procesu. *Instrukcja* przypomina, że dobro dusz wymaga głębokiej formacji. Nie dostrzegam, by takie stwierdzenie znalazło odzwierciedlenie w proponowanych rozwiązaniach.

References

Źródła

- CONGREGATIO DE INSTITUTIONE CATHOLICA, *Novo Codice*. Dekret (02.09.2002), https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20021114_decree-canon-law_lt.html.
- FRANCISCUS, Adhortatio Apostolica Post-Synodalis *Amoris Laetitia*, 19.03.2016, AAS 108 (2016), s. 311-446; tekst polski: *Posynodalna Adhortacja Apostolska Amoris Laetitia Ojca świętego Franciszka do biskupów, do kapłanów i diakonów, do osób konsekrowanych, do małżonków chrześcijańskich i do wszystkich wiernych świeckich o miłości w rodzinie*, Watykan 2016,
- FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae *Mitis et misericors Iesus*, 15.08.2015, AAS 107 (2015), s. 946-957; tekst polski: PAPIEŻ FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio "Mitis et misericors Iesus", reformujący kanony Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Tarnów 2015, s. 46-87.
- FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae *Mitis Iudex Dominus Iesus*, 15.08.2015, AAS 107 (2015), s. 958-970; tekst polski: PAPIEŻ FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio "Mitis Iudex Dominus Iesus", reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Tarnów 2015, s. 4-45.
- FRANCISZEK, *Veritatis gaudium*. Konstytucja Apostolska (8.12.2017), tł. polskie w: M. SAJ., H. STAWNIAK, M. STOKŁOSA (red.), *Księga pamiątkowa z okazji 65-lecia Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW*, Warszawa 2019, s. 143-180.

- KONGREGACJA EDUKACJI KATOLICKIEJ, *Studia prawa kanonicznego w świetle reformy procesu małżeńskiego. Instrukcja* (29.04.2018), https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_doc_20180428_istruzione-diritto-canonico_pl.html.
- KONGREGACJA EDUKACJI KATOLICKIEJ, *Zarządzenia wykonawcze dla wiernej realizacji Konstytucji Apostolskiej Veritatis gaudium*, tł. polskie w: M. SAJ., H. STAWNIAK, M. STOKŁOSA (red.), *Księga pamiątkowa z okazji 65-lecia Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW*, Warszawa 2019, s. 189-217.
- TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del M. p. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano 2016.

Literatura

- ESPOSITO B., *La Costituzione Apostolica Veritatis gaudium e le sue Norme applicative; Istruzione Gli studi di Diritto Canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale*, *Ius Canonicum* 60 (2020), s. 91-152.
- GHIRLANDA G., *La riforma degli studi nelle Facoltà di Diritto Canonico*, w: *Seminarium* 43 (2003) 1-2, s. 197-216.
- MONTINI G.P., *Gli studi di diritto canonico alla luce della riforma del processo matrimoniale*, *Educatio Catholica* 4 (2018) 4, s. 11-26.
- NAVARRO L., *Le Istituzioni di Diritto canonico. Dal decreto "Novo Codice" ad oggi*, *Educatio Catholica* 2 (2016), s. 57-67.
- ROZKRUT T., *Studium i studia prawa kanonicznego w służbie reform papieża Franciszka*, *Annales Canonici* 15 (2019) 2, s. 61-80.
- SERRES LÓPEZ DE GUEREÑU R., *La formación canónica de los abogados según la Instrucción sobre los estudios de derecho canónico a la luz de la reforma del proceso matrimonial*, *Ius Communionis* 7 (2019), s. 75-95.
- SOBAŃSKI R., *Uwagi o studiach prawa kanonicznego (na marginesie dekretu Kongregacji Wychowania Katolickiego z 2.9.2002 r.)*, w: J. WROCEŃSKI, B. SZEWCZUL, A. ORCZYKOWSKI (red.), *Semel Deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Julianowi Kałowskiemu MIC z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Warszawa 2004, s. 21-31.

Nota o autorze

- O. Tomasz Gałkowski CP** – prezbiter z zakonu pasjonistów, doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, sędzia Trybunału Metropolitalnego w Łodzi.